

Delft University of Technology

Tussen wal en schip

Stedenbouwkundige en architectonische karakteristieken van de Heesterbuurt in Den Haag

Teunissen, M.M.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Dutch connections

Citation (APA)

Teunissen, M. M. (2020). Tussen wal en schip: Stedenbouwkundige en architectonische karakteristieken van de Heesterbuurt in Den Haag. In S. van Faassen, C. Hein, & P. Panigyrakis (Eds.), *Dutch connections: Essays on international relationships in architectural history in honour of Herman van Bergeijk* (pp. 351-365). (Inaugural speeches and other studies in the Built Environment; Vol. special issue). Delft University of Technology.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Tussen wal en schip: Stedenbouwkundige en architectonische karakteristieken van de Heesterbuurt in Den Haag

---

In publicaties over de architectuur van Den Haag wordt de tussen 1915 en 1927 gebouwde Heesterbuurt nauwelijks besproken. Als gevolg van de hoorn des overvloeds in andere Haagse gebieden kwam ze vooralsnog tussen de wal en het schip terecht kwam en is ze daarmee volledig onderbelicht gebleven. Door voortschrijdende inzichten en nieuw onderzoek naar de stedenbouwkundige en architectonische kenmerken beoogt dit artikel een lans te breken voor waardering voor deze ten oosten van de Laan van Meerdervoort gesitueerde buurt.

Structuur en karakteristieken

De Heesterbuurt wordt begrensd door de Laan van Meerdervoort, Valkenboskade, Loosduinseweg, Kamperfoeliestraat en de Mient. De zuidwestelijke begrenzing werd bij het maken van het Algemeen Uitbreidingsplan door H.P. Berlage in 1908 bepaald door de gemeentegrens met Loosduinen. De zuidwestelijke zijde van de parallel met de Kamperfoeliestraat lopende Laan van Eik en Duinen vormde tot 1 januari 1923 de gemeentegrens en markeert nog steeds de begrenzing met de Vruchtenbuurt, de wijk die vanaf 1922 werd gepland in het door Den Haag te annexeren gebied. De tussen 1915 en 1920 gebouwde Heesterbuurtzijde vertoont tussen de Laan van Meerdervoort en de Mient per bouwblok een heterogeen karakter met duidelijke verschillen in kapvorm, goothoogte en gevelcompositie. De vanaf 1926 gebouwde Vruchtenbuurt toont het streven naar uniformiteit en een 'beheerst gevelbeeld', waaraan in stedenbouwkundige en architectonische zin de term Nieuwe Haagse School werd verbonden.¹ Daarmee sloop in de slechtste gevallen ook een soort saaiheid het Haagse stadsbeeld binnen.

De Heesterbuurt is wat betreft de experimentele stedenbouw, het heterogene karakter en de architectonische verscheidenheid exemplarisch voor een uitbreiding die tot stand kwam alvorens de Nieuwe Haagse School na 1925 zich manifesteerde in haar bloeiperiode. In die zin is de Heesterbuurt te beschouwen als een soort proefkeuken voor deze bouwstijl.

De eerste bouwactiviteiten waren te signaleren in het haakvormige poldergebied tussen de Laan van Meerdervoort en de Valkenboskade, waarna het eerste deel van de Heesterbuurt – begrensd door de Mient – rond 1924 gereed was. Dit gebied kenmerkt zich door een groot aandeel van sociale woningbouwcomplexen. In de loop van de jaren twintig domineerde in het tweede deel – tussen de Mient en de Loosduinseweg – het particuliere bouwinitiatief. Dat is nog steeds herkenbaar aan de hogere bebouwingsdichtheid, onder meer door de toepassing van Haagse portiekwoningen. Ook manifesteerde de Nieuwe Haagse School zich nadrukkelijk in het vanaf 1924 gebouwde gebied.

Net als andere Haagse buurten uit de periode 1915–24 is er grote diversiteit in bouwstijlen in het oudste deel van de Heesterbuurt. Eigenzinnige interpretaties van de Delftse en Amsterdamse School wisselen elkaar hier af, maar ook zijn er aanzetten tot de Nieuwe Haagse School te traceren. Het nieuwere deel is uniformer qua bouwstijl. Alleen de hoek van de Kamperfoeliestraat en de Indigostraat wordt gemarkeerd door architectuur uit de vroege wederopbouwjaren. Dat heeft te maken met het herstel van verwoestingen door de inslag van een V2-raket op 1 januari 1945.

Het oudste deel vormt een soort collage van kleinere, groene woonbuurtjes. Dat is toe te schrijven aan stedenbouwkundige opvattingen binnen de in juli 1918 opgerichte gemeentelijke dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, die de deelplannen voor het gebied verder uitwerkte op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan van Berlage. In plaats van het door Berlage voorgestelde rechte stratenpatroon met diagonale, brede ontsluitingsroutes werd gekozen voor een meer ‘intieme stedenbouw’, met besloten, groene pleinen, zoals het Vlierboomplein, het Weigeliaplein en het Gagelplein. De opzet met halfopen en dubbele bouwblokken aan binnenhoven weerspiegelde het rond 1918 gekoesterde ideaal om de individuele woning ondergeschikt te maken aan het geheel. Ook diende bij de bewoners de gemeenschapszin te worden geprikkeld. Feitelijk gaf de dienst hiermee een eigenzinnige invulling aan het gedachtegoed van Berlage over collectieve woonvormen, mogelijk geïnspireerd door een eerder bouwplan in Amsterdam.²

FIG. 1 Luchtfoto van de Heesterbuurt uit 1962, die onder meer de curieuze structuur van dubbele bouwblokken laat zien. Diagonaal rechts de begrenzing van de Heesterbuurt door de Valkenboskade [Gemeentearchief Den Haag]

De ontwikkeling in kleine en middelgrote deelgebieden is echter niet ten koste gegaan van de grotere samenhang. De sterke relatie tussen stedenbouw en architectuur wordt luister bijgezet door de rijkdom in esthetisch goed verzorgde bouwkundige details. Omdat de bevoegdheden van de Schoonheidscommissie beperkt waren, werden met particuliere bouwondernemers en woningbouwverenigingen erfpachtovereenkomsten gesloten, onder voorwaarde dat Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting kon instemmen met de bouwplannen. [1]

Het dubbele bouwblok

De stapsgewijze ontwikkeling van het gesloten bouwblok naar een open verkaveling met collectief gebruik van het binnengebied voltrok zich tijdens het Haagse interbellum aan de hand van een exclusief Haagse typologie: het dubbele bouwblok. Dat werd in Duindorp I voor het eerst toegepast, en de jaren daarna

werd gevarieerd op dit thema, waarbij het oudste deel van de Heesterbuurt rijk is vertegenwoordigd.

Toen de gemeenteraad besloot tot de bouw van de eerste Haagse woning-wetwoningen aan het Kolenwagenslag in Scheveningen – meer dan een decennium na het in werking treden van de Woningwet en daarmee later dan Amsterdam en Rotterdam – was er geen goed geoutilleerde dienst om het ontwerp en de uitvoering in goede banen te leiden.³ Het vormde één van de vele aanleidingen voor de oprichting van de dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, via een lang verbeide reorganisatie van Gemeentewerken. Civiel ingenieur en adjunct-directeur van Gemeentewerken, Piet Bakker Schut, zou van 1918 tot 1942 met ijzeren hand leiding geven aan de nieuwe dienst. De ontwikkeling van Duindorp I – de aan de zuidzijde van het Afvoerkanaal gebouwde Meeuwen-, Pluvier- en Zeezwaluwhof – had hij vermoedelijk al voor de splitsing van Gemeentewerken naar zich toegenomen.⁴ Evenals zijn directeur, Isaac Anne Lindo, had hij een uitgesproken visie op stedenbouw, maar die was aanmerkelijk progressiever dan die van Lindo en sterk verwant aan de ideeën van Berlage.⁵

Er was binnen Haagse gelederen lang getalmd over Kolenwagenslag I, maar daarna ging het rap. Het Raadsbesluit voor de bouw van Kolenwagenslag II op 6 juli 1914 behelsde eveneens de bouw van 766 woningen in de complexen Afvoerkanaal-West I t/m IV (later Duindorp genoemd) en de bouw van de Trekvliewegcomplexen (later Molenwijk genoemd).

Duindorp I vormt een synthese tussen een traditionalistische verschijningsvorm en een Berlagiaans concept. Het in 1916–17 gebouwde ensemble van de Meeuwen-, Pluvier- en Zeezwaluwhof was in stedenbouwkundig opzicht vernieuwend door de introductie van het dubbele bouwblok.⁶ Dat werd zo ideaal mogelijk vormgegeven. Elke door poortbebouwingen bereikbare groene hof werd omsloten door een binnenring van laagbouw in de vorm van eengezinswoningen en een buitenring van middelhoogbouw met beneden- en bovenwoningen. Tussen de bouwstroken werden ondiepe tuinen voor de laagbouw ingericht en daaraan waren ook de balkons voor de meergezinswoningen gesitueerd.

In de periode na Duindorp I werd het dubbele bouwblok regelmatig toegepast. In de Molenwijk werd op diverse plekken deze verkavelingsvorm toegepast. Helaas is de structuur tijdens de stadsvernieuwing verbrokkeld en aangetast, waarbij het grootste dubbele bouwblok aan het Cromvlietplein in de Molenwijk werd geofferd voor een buurtpark. Het vijfhoekige dubbele bouwblok in Spoorwijk, met de Schaapherderstraat als hartlijn, is ondanks grootscheepse vernieuwingen wat stedenbouwkundige structuur betreft wel intact gebleven.

Het in 1922 voltooide bouwplan voor de Coöperatieve Woningbouwvereniging Tuinstadwijk Daal en Berg rond de Papaverhof heeft in deze context een status aparte. Het in lichtgrijs pleisterwerk uitgevoerde ontwerp van Jan Wils was in bijna elk opzicht een anomalie in Den Haag, waar het bruin van de baksteen heerste.⁷ Het verschilde in die zin van andere toepassingen van het dubbele bouwblok dat de niet openbaar toegankelijke groene hof – destijds ‘een grote, vreemde, stille tuin’ genoemd – werd gecreëerd door de 68 tweelaagse eengezinswoningen compact te groeperen.⁸ Er was geen ruimte tussen de binnen- en buitenring, zoals in Duindorp I. Beide ringen bestaan uit paarsgewijs, ruggelings geschakelde woningen. Die zijn ten opzichte van elkaar verschoven, zodat ook de woningen in de buitenring zoveel mogelijk kunnen profiteren van het zichtgroen in de hof.

Al met al is het woningbouwproject van Daal en Berg te beschouwen als een eenmalige, eigenzinnige interpretatie van het tuindorpcconcept. Het heeft de verschijningsvorm van betonbuurtjes van de apostelen van het Nieuwe Bouwen, de geometrische plasticiteit van de Nieuwe Haagse School en de esthetische vormprincipes van De Stijl.

De laatste toepassing van een dubbel bouwblok tijdens het Haagse interbellum is geconcentreerd aan het Notenplein. De in 1935 voltooide Notenbuurt vormt het enige deel van de Vruchtenbuurt dat aan de zuidwestelijke zijde van de Thorbeckelaan werd gebouwd. De stedenbouwkundige onderlegger voor dit voormalige Loosduinse grondgebied was niet het Algemeen Uitbreidingsplan van Berlage, maar Plan West.⁹ De Notenbuurt heeft een vijfhoekige vorm, geconcentreerd rond het eveneens (destijds unieke) vijfhoekige Notenplein.¹⁰ Rond het plein is een dubbel bouwblok gerealiseerd. Door de onregelmatige vorm kon de maat van één van de ruimtes tussen de binnenring en de buitenring dermate groot worden, dat naast privétuinen en balkons ook een openbaar groengebied kon worden ingericht, dat destijds voor verschillende doeleinden werd gebruikt.

Pleinen in de Heesterbuurt

De eerste toepassing van een dubbel bouwblok met openbare binnentuin in de Heesterbuurt vormt de in 1920 voltooide bebouwing van het Vlierboomplein. Het zeer productieve Amsterdamse architectenbureau Gulden & Geldmaker ontwierp 73 beneden- en bovenwoningen en drie winkelwoningen. De vormgeving is robuust, degelijk en op het traditionele af, maar het open bebouwingsplan was vernieuwend.

FIG. 2 Vlierboomplein met bebouwing van Gulden & Geldmaker in 1920. De grote, nog bestaande pergola bood zicht op het (nog aan te leggen) Kamperfoelieplein [Gemeentearchief Den Haag]

De groene hof is vanaf het Kamperfoelieplein toegankelijk via een langgerekte, hoge pergola, symbolisch voor tuindorparchitectuur. De opdrachtgever voor de aan arbeiders en lage middenstanders verhuurde woningen was de Algemeene Coöperatieve Woningvereniging. [2]

De meest grootschalige toepassing van een dubbel bouwblok met openbaar, groen binnenterrein en private buitenruimtes tussen de bouwdelen vormt het langgerekte Weigeliaplein.¹¹ Net als het Kamperfoelieplein werd het verkavelingsplan voor dit plein ontworpen door de dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan. De opdrachtgever voor de 193 portiekwoningen, drie winkelwoningen en twee pakhuizen in de dubbele ring was de Woningbouwvereniging 's-Gravenhage. De door het Haagse architectenbureau K. Meijer & H.E.N. Rademaker ontworpen woningen werden in 1925 voltooid. De strakke, sobere gevels van de portiekwoningen hadden met horizontale betonbanden en smalle stroken van zwart geteerde bakstenen een zakelijke uitstraling.

FIG. 3 Het Weigeliaplein, enkele jaren na de voltooiing, waarbij het tuinstadconcept tot een kleinstedelijk bebouwingsbeeld leidde [Gemeentearchief Den Haag]

De belangrijkste van de drie entrees tot het ruim bemeten plein werd vanaf de Vlierboomstraat gemarkeerd door winkelruimtes, waarbij de pergolavormige overkluizing van de straat in de periode van de stadsvernieuwing verdween. De beoogde betrokkenheid op de collectieve ruimte kwam lange tijd tot uitdrukking in de activiteiten van buurtvereniging Weigelia. [3]

Door hoekverdraaiingen in het stratenpatroon kreeg het in 1923 voltooide kleinere Gagelplein een langgerekte driehoekige vorm. Het plein met middenplantsoen is alleen toegankelijk via de hogere poortbebouwing aan de Boksdooornstraat. Het symmetrische, besloten groengebied wordt begrensd door tweelaagse etagewoningen, met lagere hoekbebouwing waardoor het geheel oogt als een samenstelling van losse bouwstroken.

Architect was Herman Jan de Haas. In die periode stond hij lokaal bekend door de verweving van geometrische baksteenarchitectuur met stijlelementen van de Amsterdamse School. Opdrachtgever van de 200 met overheidssubsidie gebouwde middenstandswoningen en enkele winkels aan het plein en omringende straten was de bouwmaatschappij Uitbreiding West.

Tegenover de knik in de bouwstrook ligt ter hoogte van het breedste deel de toegang tot het symmetrische plein. Zowel aan de kant van het Gagelplein als aan de Bokdoornstraat is de poortbebouwing uitgevoerd als stilistische eenheid. Karakteristiek voor het kleinschalige monumentale stadsbeeld zijn onder meer de cilindrische hoeken van de bouwblokken en de toepassing van vier buitentrappen. De symmetrische gevelwand aan de Bokdoornstraat is plastisch geled door teruggelegde entrees, uitkragende trappenhuizen en driehoekige erkers. Karakteristiek voor De Haas is tevens de toepassing van siermetselwerk. [4]

Het meest curieuze dubbele bouwblok in de Heesterbuurt wordt begrensd door de Bokdoornstraat, Maretakstraat en de 1e en 3e Braamstraat. De meeste, voor ambtenaren bedoelde woningen in de genoemde straten – een afwisseling van Haagse portiekwoningen en beneden- en bovenwoningen – zijn ontworpen door Antoon Pet, in opdracht van de Woningstichting Braamstraat. Pet zou zich na 1925 manifesteren als één van de protagonisten van de Nieuwe Haagse School.¹²

De binnenring van het dubbele bouwblok wordt niet gevormd door woningen, maar door een rechthoekig lichtgeel gemetseld ensemble van onder meer een rooms-katholiek klooster en een bewaar- en meisjesschool. Dit complex werd gebouwd op steenworp afstand van de eveneens door Jan Stuyt ontworpen rooms-katholieke Kamperfoeliekerk. De binnenhof was een schoolplein met, als kers op de taart, een verhoogd plateau dat ‘de kaas’ werd genoemd. Het plein was openbaar toegankelijk, als een soort ruimtelijke verbreding onderdeel van de doorgaande route, die de 2e Verlengde Braamstraat werd genoemd. [5–6]

FIG. 4 Het Gagelplein in 1925. Het creëren van monumentale stadsbeelden met plastische architectuur, door gemeentelijke regie, was één van de belangrijkste doelstellingen van de directie van de dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting [Gemeentearchief Den Haag]

FIG. 5 Huidige situatie van de voormalige rooms-katholieke enclave rond het dubbele bouwblok, ten noordoosten van de Kamperfoeliekerk [Dienst Stedelijke Ontwikkeling Den Haag]

FIG. 6 Plastische baksteenarchitectuur in 1924 van de achtergevels van woningen aan de buitenring in het dubbele bouwblok. De binnenring met klooster en meisjesschool – waarop de woningen uitzicht hadden – was in dat jaar nog in uitvoering [Gemeentearchief Den Haag]

FIG. 7 Geschakelde herenhuizen in een expressieve geleding aan de Valkenboskade aan de rand van de Heesterbuurt, naar een ontwerp van Jacob Hellendoorn [Gemeentearchief Den Haag]

Architectonische curiosa

De in 1922 in de Heesterbuurt gebouwde strook woningen in een groot bouwblok aan de Valkenboskade 306–344 – tussen de Maagdepalmstraat en de 2e Braamstraat – werd ontworpen door de van origine niet-Haagse architect Jacob Hellendoorn, in opdracht van de particuliere bouwondernemer J.A. van de Locht. Dit zorgvuldig gedetailleerde deel van de lange gevelwand met herenhuizen is expressief geleed door de afwisseling van tweelaagse bebouwing met een langskap en drielaagse bebouwing. De lagere bebouwing tussen deze fronten heeft afwisselend strookjes van vlakke gevels en teruggelegde strookjes met balkons.

De gevel is verlevendigd met enkele voor Hellendoorn kenmerkende details, zoals vertand metselwerk, een horizontale roedenverdeling in de hoge verticale ramen en X-vormige roeden in de kleinere ramen. Korte tijd later zou Hellendoorn – die zich rond 1920 liet inspireren door het Duitse baksteenexpressionisme – de vormgeving van de Nieuwe Haagse School overnemen. Dat werd duidelijk nadat hij in 1923 door Bakker Schut werd betrokken bij de uitwerking van een plangebied in het eerste deel van villapark Marlot. [7]

FIG. 8 Portiekwoningen aan de Valkenboskade 264–304 uit 1923, naar een ontwerp van Jacobus Barend Fels. Opmerkelijke elementen zijn de liggende, ellipsvormige ramen. Dergelijke 'vormenwellust' werd in de tweede helft van de jaren twintig verbannen door de bloei van de rechtlijnigheid van de Nieuwe Haagse School [Gemeentearchief Den Haag]

Het ontwerp van de strook in 1924 voltooide portiekwoningen aan de Mient 1–111 was voor de jonge architect Jacobus Barend Fels een vervolgopdracht van de flamboyante bouwondernemer J.W.E.B. Olivier, op het bouwproject van de om de hoek gelegen strook portiekwoningen aan de Valkenboskade 264–304. Zowel het programma van eisen als de vertaling daarvan in architectuur was vergelijkbaar. Net als Hellendoorn probeerde Fels de lengte van de gevelwanden te geleiden door plasticiteit aan te brengen in het tweekleurig metselwerk, waarbij de zorgvuldig gedetailleerde traveeën met portieken zijn teruggeleid uit de rooilijn. De ontwerpqualiteiten van Fels vielen op bij andere particuliere opdrachtgevers en werden ook opgemerkt door Bakker Schut. In de Vogelwijk zou Fels zich enkele jaren later met kubische composities manifesteren als één van de belangrijkste representanten van de Nieuwe Haagse School.¹³ [8-9]

Openbare gebouwen

Tussen 1918 en 1922 werd het Kamperfoelieplein aangelegd en bebouwd. Het vormt één van de meest krachtig vormgegeven ruimtelijke elementen uit het Algemeen Uitbreidingsplan Berlage. Dit is vooral dankzij de centriscie situering van de Heilige Familiekkerk in de as van de Goudenregenstraat. Ten behoeve van de doorgang van het verkeer kreeg de straat een bajonetvorm waarmee de extra ruimte ter hoogte van de verspringing het plein vormt.

FIG. 9 Portiekentree, als onderdeel van een strook portiekwoningen uit 1924 van architect J. B. Fels aan de Mient 1–111. Het roodkleurig metselwerk van de plint is ter hoogte van de entrees verticaal doorgezet en rond gemetseld [foto Marcel Teunissen, 2003]

Het sluitstuk in 1922 was de bouw van de rooms-katholieke Heilige Familiekerk, beter bekend als Kamperfoeliekerk. Nadat het op de neogotiek geïnspireerde ontwerp van Nicolaas Molenaar sr. door de Schoonheidscommissie was afgekeurd, kon zij akkoord gaan met het ontwerp van Jan Stuyt, dat beter paste in het gevelbeeld van de in aanbouw zijnde buurt. [10]

FIG. 10 De Kamperfoeliekerk kort na voltooiing, gezien vanuit de Goudenregenstraat. De monumentale positionering was conform de uitgangspunten van Berlage en Bakker Schut voor het creëren van monumentale stadsbeelden, via hiërarchische stedenbouw [Gemeentearchief Den Haag]

De Heesterbuurt kent nog enkele andere grote openbare gebouwen. In 1906 werd aan het toenmalige eindpunt van de Laan van Meerdervoort de tweede Haagse tramremise gebouwd, naar een ontwerp van Adam Schadee van de Dienst Gemeentewerken. De grote tramremise stond jarenlang in het weiland als industrieel baken van een nieuwe tijd. Het moderne, voor de Haagsche Tramweg-Maatschappij (HTM) gebouwde complex werd in de loop van de jaren echter ingrijpend gewijzigd, onder meer door uitbreidingen en aanpassingen in de jaren tachtig, door Van den Broek en Bakema. Het dienst- en werkplaatsengedeelte aan de Ribesstraat vormt in 2020 het enige deel dat de tand des tijds enigszins heeft doorstaan, evenals de bedrijfswoningen op de hoek van de Lijsterbesstraat en de Vlierboomstraat.

De in 1920 voltooide Goudenregenschool aan de Goudenregenstraat 32 werd eveneens ontworpen door Schadee. Het gebouw is karakteristiek voor de laatste periode van Schadee als stadsarchitect, waarin hij zich in toenemende mate liet inspireren door het werk van Berlage. Kenmerkend hiervoor zijn de asymmetrische compositie van rijzige bouwvolumes met kale muurvlakken, spitse daken bekroond met orangerode dakpannen en een fris interieur waarvan de gangen en trappenhuisen zijn afgewerkt met felgekleurde tegels. Daarmee mag Schadee worden beschouwd als één van de wegbereiders van de Nieuwe Haagse School.

Het complex is multifunctioneel herbestemd op initiatief van De Koninklijke Haagse Woningvereniging van 1854, die het leegstaande schoolgebouw in 2003 van de gemeente kocht. Dit droeg bij aan de opkomende waardering van de stedenbouwkundige van architectonische karakteristieken van de Heesterbuurt.

Noten

- 1 De Nieuwe Haagse School is te definiëren als expressieve baksteenarchitectuur met geometrische vlakverdelingen en lineaire accenten. Ideologisch beschouwd is de gematigd moderne bouwstijl onderdeel van de vormgeving van de gebouwde omgeving op alle schaalniveaus: van stedenbouwkundig ontwerp tot het kleinste bouwkundig detail. Zie hiervoor: Marcel Teunissen & Victor Freijser, *Schoone Eenheid, stedenbouw en architectuur van de Nieuwe Haagse School*, Den Haag 2008; Marcel Teunissen, *100 jaar Nieuwe Haagse School*, Rotterdam 2018.
- 2 Het plan van Berlage en Jan Gratama voor de Transvaalbuurt-Kraaipanbuurt in Amsterdam uit 1916–20 is te beschouwen als voorloper van dit concept en was wat betreft bouwperiode een tijdgenoot van Duindorp I.
- 3 De 81 woningen in het eerste bouwplan, de in fasen uitgevoerde vernieuwing van de omgeving van het Kolenwagenslag, werden ontworpen door Adam Schadee van Gemeentewerken. Niet alleen had hij nauwelijks ervaring met woningbouw, zijn dienst kon die nieuwe opgave er eigenlijk niet bij hebben.
- 4 De belangrijkste woningbouwarchitecten van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting – Willem Greve jr. en Geert Albers – waren al in 1915 bij Gemeentewerken in dienst genomen, vermoedelijk waren zij gerekruteerd door Piet Bakker Schut.
- 5 In zijn laatste dienstjaren wantrouwde Lindo alle actoren, in het bijzonder de Haagse wethouders, H.P. Berlage (na het spaak lopen van het maken van een gezamenlijk Algemeen Uitbreidingsplan) en zijn ambitieuze adjunct-directeur.
- 6 Een precedent was het buurtje aan de Kolenwagenslag, Korbootstraat, Kompasstraat, Reepstraat en Hoogaarstraat in Scheveningen. In dit plan werd het aanwezige stratenpatroon gevolgd, voornamelijk omdat hier al bebouwing aanwezig was. Bij de Windasstraat werd een vroege vorm van het dubbele bouwblok gemaakt, met aan één zijde een straat en daaraan een hofje. De onhandige driehoekige kavel liet vermoedelijk niet toe alle woningen goed in te passen, waardoor het bij een aanzet bleef.
- 7 Er waren nog enkele andere uitzonderingen, waardoor Jan Wils zich liet inspireren. Voor zijn onderneming, de NV Korrelbeton, ontwierp de betonspecialist Willem Greve jr. in 1921 voor de in aanbouw zijnde Vogelwijk aan de Mezenlaan twaalf betonwoningen voor gegoede middenstanders. Het korrelbeton van Greve werd in 1922 van gemeentewege grootschaliger toegepast in de als semipermanent bedoelde woningen in een complex aan de Westduinweg. Net als Duindorp waren de woningen bedoeld voor herhuisvesting van vissersgezinnen die door saneringen van het dorp hun woning moesten verlaten.
- 8 *Nieuwe Apeldoornse Courant* 27 juni 1925.
- 9 Plan West kreeg gestalte door het modificeren van het plan van Antoon Pet voor een in augustus 1922 georganiseerde ideeënprijsvraag, voor de bebouwing van het per 1 januari 1923 volledig te annexeren grondgebied van de gemeente Loosduinen. Pet deelde de tweede prijs met Hendrik Russcher, maar bij nader inzien bood zijn plan geen aanknopingspunten voor uitvoering. De langdurige omwerking van het ontwerp van Pet door de dienst van Bakker Schut steunde grotendeels op de inzichten van Berlage, die jurylid was voor de prijsvraag. Plan West is na 1927 talloze malen gereviseerd.
- 10 In totaal realiseerden zeven woningbouwverenigingen 955 woningen, alsmede een tiental winkels en pakhuizen.
- 11 Bebouwing Vlierboomstraat betreft de huisnummers 2–90 en 92–196a. Voor de aanleg van de straat is gebruik gemaakt van een zandpad. Later werd de straat op de reeds aanwezige lineaire structuur doorgetrokken tot aan de Appelstraat, aan de rand van de Vruchtenbuurt.
- 12 Antoon Pet was in 1921 particulier architect. In 1922 werd hij aangenomen door de dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting. In datzelfde jaar werd zijn prijsvraagontwerp voor Plan West bekroond met de tweede prijs en uiteindelijk gemodificeerd tot het in 1927 door de Gemeenteraad

vastgestelde uitbreidingsplan. Het meest bekend is Pet door zijn gevelontwerpen met Nieuwe Haagse Schoolkenmerken van de tussen 1927 en 1940 bebouwde Vondelstraat.

- 13 Aanvankelijk betrof dat losse opdrachten voor vrijstaande en geschakelde woningen, in 1927 werd hij door Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting aangesteld als projectarchitect voor een gebied in het tweede deel van de Vogelwijk. Dat hield in dat hij op basis van door hemzelf gemaakte verkavelingsplannen en gevelschema's 120 woningen in een aaneengesloten gebied kon uitwerken